

Шерова А.О., Шадимуратова А.А., Кумаров Ш.К.

КЫРГЫЗДАРДЫН КААДА-САЛТ УКУГУНДАГЫ НИКЕ ЖАНА
ҮЙ-БҮЛӨ МАМИЛЕЛЕРИН ЖӨНГӨ САЛУУ

Шерова А.О., Шадимуратова А.А., Кумаров Ш.К.

РЕГУЛИРОВАНИЕ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В ТРАДИЦИОННОМ ПРАВЕ КЫРГЫЗОВ

A.O. Sherova, A.A. Shadimuratova, Sh.K. Kumarov

REGULATION OF MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS
IN THE TRADITIONAL KYRGYZ LAW

УДК: 347.61/64

Макалада кыргыз элинин каада-салт укугундагы нике жана үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу тууралуу кеп болот. Кандайдыр бир элдин турмуш тиричиликтеги, үй-бүлөдөгү жүрүм-турум нормалары, эрежелери, ырым-жырым, адеп-ахлак, каада-жөрөлгө, жол-жоболордун жыйындысы. Каада-салт улут менен кошо пайда болуп, узак мөөнөт жашап келген, белгилүү географиялык чөйрөгө жана тарыхый шарттарга байланыштуу калыптанган, ар бир элдин, этностук топтун, улуттун ичинде гана салыштырмалуу туруктуулукка ээ жана бир муундан экинчи муунга тынымсыз өтүп, коомдук пикирдин күчү менен аткарылып жана сакталып турат. Каада-салт адегенде диний түшүнүктө, андан кийин социалдык жана күндөлүк жашоо-турмушка ыңгайлашып, байыркы замандан бери оңдолуп-түздөлүп, өзүнө мүнөздүү туруктуу жөрөлгөлөр менен коштолот.

Негизги сөздөр: салт, үй-бүлө укугу, нике, үрп-адат, кыргыздар, тарых, дин, этнос, улут, үй-бүлөлүк мамилелер.

В данной статье рассматривается регулирование брака и семейных отношений в традиционном праве кыргызского народа. Набор норм, правил, ритуалов, морали, обычаев и ритуалов в жизни и семье любого народа. Традиции, зародившиеся у нации, проживавшие долгое время, сформированные в связи с определенной географической средой и историческими условиями, имеют относительную стабильность только внутри каждой нации, этноса, нации и постоянно передаются от поколения к поколению, осуществляется общественным мнением и сохраняется. Традиции сначала адаптируются к религиозным представлениям, затем к социальной и повседневной жизни, и с древних времен они корректировались и сопровождалась собственными постоянными ритуалами.

Ключевые слова: традиция, семейное право, брак, обычаи, кыргызы, история, религия, этнос, национальность, семейные отношения.

This article examines the regulation of marriage and family relations in the traditional law of the Kyrgyz people. A set of norms, rules, rituals, morals, customs and rituals in the life and family of any nation. Traditions that originated from a nation, lived for a long time, formed in connection with a specific geographic environment and historical conditions, have relative stability only within each nation, ethnos, nation and are constantly transmitted from generation to generation, carried out by public opinion and is saved. Traditions first adapt to religious beliefs, then to social and everyday life, and since ancient times they have been corrected and accompanied by their own constant rituals.

Key words: tradition, family law, marriage, customs, Kyrgyz, history, religion, ethnicity, nationality, family relations.

Кыргыздардын арасындагы үй-бүлөнүн социалдык институтунун өзгөчөлүктөрү жана андан келип чыккан нике, тууганчылык, энелик жана аталык институттар, балдарды социалдык коргоо жана камкордукка алуу көчмөндөр чарбасынын өзгөчөлүктөрүнө жана тарыхый жактан калыптанган, кылымдарды карыткан каада-салттар.

Дал ушул нике жана үй-бүлө ченемдери азыркы доордо тигил же бул деңгээлде сакталып калган кыргыздардын адат мыйзамынын эң туруктуу компоненти болуп саналат. Адатта нике жана үй-бүлө укуктарынын негизги институттарын карап чыгуу адамдардын, алардын маданий жана күнүмдүк көрүнүшүнүн, социалдык-укуктук мамилелеринин жана моралдык-этикалык баалуулуктарынын толук образын калыптандырууга чыныгы мүмкүнчүлүк берет.

Л.Морган тарабынан калыбына келтирилген үй-бүлөлүк өнүгүүнүн жалпы мыйзамдары кыргыз үй-бүлөсүнүн эволюциясы жөнүндөгү маселеге толук ылайыктуу. Алардын негизинде С.М. Абрамзон кыргыздардын үй-бүлөлүк уюмунун бир нече эволюциялык формаларын белгилейт:

1. Матриархаттан патриархатка өтүүнүн натыйжасында пайда болгон ири патриархалдык үй-бүлөлүк жамаат (б.з.ч. 1200-700);

2. Патриархалдык-үй-бүлөлүк жамааттын жарым-жартылай ыдырашынын натыйжасында пайда болгон чакан (жеке) үй-бүлө (биздин замандын 1-миң жылдыктын ортосунда);

3. Үй бүлөгө байланышкан топ (бир атанын балдары, башкача айтканда бир атанын балдары), бул жалпы ата-бабалардын урпактары, көбүнчө үчүнчү, төртүнчү, бешинчи муундарда тууганчылык жана менчик менен гана байланышпаган үй-бүлөлөр тобу, ошондой эле жалпы жайыт жерлери, экономикалык кызыкчылыктар жана биргелешкен иш (б.з. 1-миң жылдыктын экинчи жарымы) менен. Жаңы типтеги

жамааттарды түзүүнүн демилгечилери жакын туугандык жана экономикалык максатка ылайык топтошкон үй-бүлөлөр;

4. Үй бүлөгө байланыштуу топтордун жаңы социалдык-экономикалык мамилелерге адаптацияланышынын натыйжасында пайда болгон жана үй бүлөгө байланыштуу топторду гана эмес, ошондой эле кландык принципке караганда аймактык принципке негизделген бейтааныш адамдарды камтыган айылдык жамаат (экинчиси) XIX кылымдын жарымы - XX кылымдын башында).

С.М. Абрамзон, өнүгүүнүн бардык баскычтарында, кыргыздардын арасындагы үй-бүлөлүк уюм белгилүү бир өзгөрүүлөргө дуушар болгон, бирок бул өзгөрүүлөр өтө жай болуп, сапаттык радикалдуу мүнөзгө ээ болгон эмес. Ал эми изилдөөчү өзү көчмөн мал чарбасына негизделген патриархалдык-кландык мамилелердин туруктуулугун белгилейт.

Чоң патриархалдык үй-бүлөдөн бөлүнүп чыккан кичинекей (жеке) үй-бүлө узак убакыт бою туугандык үй-бүлөлөр менен кландык байланыштарды сактап, үй-бүлөлүк топторду түзүп келген жана бул процесс жайыттарга жалпы менчик кландык укугунан жана муктаждыктардан улам табигый зарылчылык болгон малды багуу, аймактарды жана мүлктү коргоо жана коргоо боюнча жамааттык аракеттер үчүн.

XX кылымда кыргыздардын ортосундагы туугандык байланыштын бекемдиги сакталып калган. Мисалы, 1927-жылы Нарын облусунда 762 көчмөн тектүү топтун ичинен 25% гана 2-5 үй-бүлөдөн, калган топтор 6-15 үй-бүлөдөн турган. Ошол эле мезгилде ушул сыяктуу процесстер казактардын арасында байкалган, айылдык топтордун көпчүлүгү жакын туугандарынын 5тен 15ке чейинки үй-бүлөлөрүнөн турган.

Үй-бүлөлүк топтор экзогамалык ири формацияларга киргизилген, алар адабиятта адатта "гендер" түшүнүгү менен аныкталат. Башка сөз менен айтканда, алар "клан ичиндеги түзүмдөрдү - тувалыктар арасындагы хан-торел (кан туугандар) сыяктуу чакан бөлүкчөлөрдү; алтай жана шорлордун айрым топторунун арасында тол (чоң үй-бүлө); казактар арасында ата-балдар (баланча атанын уулдары); коше каракалпактар арасында; ара, аймак же тармык (тектеп бирдик) башкырлардын арасында ж.б."

Албетте, ар бир коомдо үй-бүлө институту өзүнүн милдеттери, структурасы жана социалдык ролу менен айырмаланып турат. Бирок, ошол эле учурда, бардык коомдордун жалпылыктары бар, жана ушул көз караштан алганда, үй-бүлө - бул жалпы адамзаттык социалдык бирдик, ар кандай коомдун түзүүчү маанилүү бөлүгү. Үй-бүлөнүн ар тараптуулугу анын

социалдык функцияларында байкалат, алардын эң негизгиси төмөнкүлөр:

Калктын көбөйүшү (же репродуктивдик функция);

Социалдаштыруу жана билим берүү. Дал ушул үй-бүлөдө баштапкы социалдашуу, ата-энелердин тажрыйбасын жана билимин балдарга өткөрүп берүү;

Кам көрүү жана коргоо (психологиялык жана материалдык-тиричилик функциясы);

Социалдык өзүн-өзү аныктоо.

Сексуалдык мамилелерди жөнгө салуу.

Бул функциялардын универсалдуулугуна карабастан, көчмөн коомдо алардын ар бири өзүнчө конкреттүү мазмунга ээ болушкан. Ар бир көчмөн үчүн үй-бүлөнүн репродуктивдик милдети өзгөчө мааниге ээ болгон, айрыкча эркек балдардын төрөлүшү, генеалогиянын улануучулары жана менчик мурасчылары.

Ар бир кыргыз үй бүлөсүндө эркек тукумдун - фамилиянын жана уруктун улантуучусу жана өкүлү, мураскери жана коргоочусунун маанилүүлүгүн айкын көрсөтүү максатында ушундай лирикалык чегинүүнү жасадык. Уулдун жоктугу үй-бүлө үчүн чоң трагедия болду: "Баласыз адам тамыры жок деп аталып, социалдык иерархиялык тепкичте балалуу болгондорго караганда төмөнкү орунду ээлейт".

Баштапкы социалдашуу процессинде балдар, биринчи кезекте, айлана-чөйрөгө ыңгайлашууга үйрөтүлдү. Көчмөндөрдүн балдары жөө баса электе эле ат мингенге көнүп калышканы белгилүү. Үй-бүлөдө тарбия эң адеп-ахлактык принциптерге негизделген - чынчылдык, эмгекчилдик, жан аябастык, улууларды урматтоо, жөнөкөйлүк болгон.

В.В. Радлов Алтайда саякаттап жүрүп: «Чынчылдык жана түздөн-түз мамиле аларга кошуна элдердин эч кимисине мүнөздүү эмес. Бир дагы боз үй кулпуланган эмес, бир дагы боз үйдүн төшү жок, эч кандай койчусуз жана эч кандай көзөмөлсүз мал жайылат жана мунун баары Алтайдан уурдалган нерсе болуп көрбөгөн нерсе. Мен алардын чынчылдыгына бир нече жолу ынандым. Мен бир боз үйгө толтура акча капчыгымды таштап кеттим, алар мага жүз чакырым алыстыкка жөнөтүштү "же:" Мен көп учурда жана узак убакыт бою кыргыздардын (казактардын) арасында жашап келгем, анча-мынча зыян келтирилген эмес менин мүлкүмө".

Алсыздарга, карыларга жана балдарга кам көрүү жана аларды колдоо ар бир үй-бүлөдө кадимки көрүнүш болгон. Кыргыздар, көчмөндөр дүйнөсүнүн башка элдери сыяктуу эле, ата-энелерине өзгөчө урматсый менен мамиле кылышкан. Карыларга кам көрүү, аларга тийиштүү сый-урмат көрсөтүү жана ылайык-

туу милдет камсыз кылуу балдардын табигый милдети катары каралды. Социалдык колдоо жана коопсуздук функциясы бир гана жеке үй-бүлөнүн алкагы менен чектелип калбастан, анын чегинен чыгып, бардык туугандарына жайылтылган.

Кыргыз үй-бүлөсүнүн социалдык өзүн-өзү аныктоо функциясы үй-бүлө мүчөлөрүнө белгилүү социалдык статусу камсыз кылууда чагылдырылган. Урууга, урууга таандык болуу өзгөчө мааниге ээ болгон. Ар бир көчмөн бала кезинен баштап, жетинчи муунга чейин (жети ата) бардык ата-бабаларын сөзсүз түрдө өз тектүү санжыраны билүүгө милдеттүү болчу. Кимдин баласы жана кандай уруу деп сураса болот, ата-бабаларын санап бере албаган ар кандай чоочун адамды шылдындап, "кул" (кул) деп аташкан.

Бирок ошол эле учурда көчмөн коомдун ар бир мүчөсү өзүнүн эмгеги жана коом талап кылган жогорку инсандык сапаттар - акылмандык, кайраттуулук, үрп-адаттарды жана каада-салттарды билүү, адилеттүүлүк, айкөлдүк ж.б. Жаш адамды кандайдыр бир аскердик же аңчылык эрдигин көрсөткөндөн кийин гана эркек деп атоого болот. Демилгечилик (арноо) каадасы аркылуу жигит "эр аты" - чыныгы эркек ысымын алган. Мисалы, Элтериш-кагандын уулу Кюльтегин он жашында "эра аты" алган.

Көчмөндөрдүн социалдык абалын мүнөздөө үчүн менчик статусу негизги критерий болбогонун өзгөчө белгилеп кетүү керек. Кыргыз эл макалында: "Байлык - бул мурат эмес, байлык эмес, уят эмес" (байлык максат эмес, жакырчылык уят эмес) же дагы башка: дөөлөт тоголок (тоголок байлык - ал тоголоноуп кетет). Кечээки байдын (байдын) кедейге (кедейге) айланышы үчүн бир джут жетиштүү болду (малдын массалык өлүмү). Джут жана анын оор кесепеттери жөнүндө кыргыз фольклорунда: "Бай мактанса бир зүктүк, эр мактанса бир октук" деп айтылат (мактанчаак байды бузууга бир джут жетиштүү, ал эми мактанчаак батырды жок кылуу үчүн бир ок жетиштүү). Социалдык статусу жогору болгон кыргыздар жакшылар (мыкты адамдар) деп аталышкан, "мыктылардын" арасында өзгөчө орунду манаптар ээлешкен. Ошол эле учурда, И.Абдырахманов белгилегендей, «манаптардын бир кыйла бөлүгүндө мал аз болгон, ал эми кээ бирлеринде таптакыр жок болгон», башкача айтканда, алар бай адамдар - бектер болгон эмес.

Жыныстык мамилелерди жөнгө салууда кыргыз үй-бүлөсүнүн функциясы инцесттерге гана эмес, жетинчи муунга чейин аталык жактан тыгыз байланышкан никелерге тыюу салынган. Кадимки мыйзамдар никеге чейинки жыныстык катнашка кескин түрдө тыюу салган жана аялынын да, күйөөсүнүн да ойноштук кылышы күнөө жана кылмыш иши деп эсептелген.

«Түрк тилинде сойку жана легитимсиз» сыяктуу түшүнүктөрдү чагылдырган сөздөр деле жок. Бул түшүнүктөрдү билдирген сөздөрдү түрктөр фарс тилинен алышкан. Мунун бардыгы байыркы түрктөрдүн ортосунда үй-бүлө институту күчтүү болгонун, аялдар өтө таза жана чынчыл болгонун жактайт, - деп баса белгиледи Садри Максуди Арсал.

Нике жана үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуучу салттуу укуктун негизги эрежелерин карап көрүнүз:

Нике институту. Кыргыздардын каада-салт укуктарынын ченемдери үй-бүлөлүк жашоонун бардык чөйрөсүн, күйөөсү менен аялынын, ата-энеси менен балдардын ортосундагы, жакындарынын жана жакындарынын ортосундагы мамилелердин ар түрдүүлүгүн камтыйт. Арийне, үй-бүлөнүн жашоо цикли, анын баштапкы баскычы никеден башталат.

Көчмөн элдер арасында никенин басымдуу түрү экзогамиялык нике болгон. Research N.P. Дыренкова кыргыздардын бири-бири менен тыгыз байланышта болгон никелерине тыюу салуу ар кандай тукумда тигил же бул тизеге чейин чектелгенин көрсөттү. «Ошентип, Монолдор уруусу жетинчи муундан кем эмес аял алуу салтын сактап келет. Черик уруусу төртүнчү уруу менен никеге турууга уруксат берет, бирок буга чейин бул урукта жетинчи уруудан кем эмес аял алуу салты болгон ». "Адатта, мыйзам боюнча, бир ата-бабанын урпактарынын эркек тукумдагы никеси жетинчи муунга караганда жакыныраак болгон", - деп баса белгиледи С.М. Абрамзон, экзогамиянын бул түрүн "муун" деп атады.

Биздин маалыматыбыз боюнча, азыркы мезгилде бул тыюу салуу өзүнүн чыныгы натыйжасын берип, көпчүлүк кыргыз кландарында жетинчи муунга чейин тыгыз байланышкан никеге тыюу салат. "Бизде жети адам жөнүндө так маалымат жок. байыркы түрктөрдүн өзүлөрүнүн этабына тыюу салуу, бирок этнологдордун изилдөөлөрү бул норма ушул мезгилден баштап этнографиялык заманбаптыкка киргизилгендигин тастыктады".

Ал ортодо, кыргыздар көбүнчө эне тараптан бөлөлөрүнүн никесин (эже-синдилеринин балдарынын никеси), ошондой эле кайчылаш туугандык никесин (энесинин бир тууганынын кызы менен же атасынын карындашынын кызы менен никеси) болгон. Кыргызстандын түштүгүндө жолугушуу Ошондой эле, Ортобөлөлөрдүн никеси болгон (атасынын бир тууганынын кызы менен), Абрамзон С.М.дин айтымында, исламдын таасири астында болгон.

Адат мыйзамы "сөөк жаңыртуу" деп аталган кош-кландык никени - сөөктүн жаңылануусун шарттады. Жалпылап айтканда, "сөөк" - бул балдардын

баш кошуусу менен байланышкан үй-бүлөгө байланыштуу топ (мисалы, "куда-сөөк"). Бул каада-салттын маңызы, бир кезде патронимдердин өкүлдөрүнүн ортосунда никеге туруп, кийинки муундагы балдардын ошол эле топторунун ортосундагы никеге үндөгөн, бул никени жаңыртууну билдирген.

Кыргыздардын ортосундагы нике – бул бири-бирине жана балдарга, алардын тукумдарына карата укуктарын жана милдеттерин белгилөө менен, тарыхый шартталган, санкцияланган жана кадимки укуктун ченемдери менен жөнгө салынган эркектер менен аялдардын ортосундагы мамилелердин формасы. Башка сөз менен айтканда, нике бул үй-бүлөнү түзүүнүн жана аны көзөмөлдөөнүн салттуу каражаты, коомдун өзүн-өзү сактоонун жана жөнгө салуунун куралдарынын, жолдорунун, каражаттарынын бири.

Нике формалары. Кыргыздын адат мыйзамдары боюнча никенин төмөнкү формалары белгилүү:

- кутум никеси "жакшылап алышуу" (достук жол менен алмашуу) - ар-намыс никеси;
- ала качуу жолу менен никеге туруу;
- левират жана сорат нике;
- көп аялдуу нике.

"Жакшылап алышуу" кутум никеси (достук жол менен алмашуу) этап-этабы менен түзүлдү. К.Нурбеков кыргыздардын баш кошуусунун төмөнкү баскычтарын бөлүп көрсөтөт: биринчи баскычы – ширеңке (бул жерде түшүү), экинчи этабы - кыздын баасын төлөө (калың), үчүнчү этабы - нике (нике кию).

Ушул маселе боюнча жүргүзүлгөн айрым изилдөөлөрдүн жана өзүбүздүн байкоолорубуздун негизинде биз жогорудагы кадамдарды толуктайбыз. Биринчи этапта, ширеңке жасоодон тышкары, европалык элдер арасында шакектерди алмаштырганга окшогон сүйөө салуу (сөйкөлөрдү тагуу) менен, кызды куткарып бергенден кийин, кызды салтанаттуу түрдө алып кетишкен. ата-энелер үйү, үчүнчү этап, үйлөнүү үлпөтү менен бирге, үйлөнүү үлпөтү менен коштолду (ошол).

Дал келүү – бул колуктунун жана калыстын өкүлдөрүнүн ортосунда калыңдын жана септин өлчөмү, үйлөнүү тою боюнча таанышуу жана макулдашуу болгон. Келечектеги матччылардын ортосунда түзүлгөн консенсус, кутумдун натыйжаларына канааттануу менен билдирилген өз ара "баталашуу" (бата) менен бекемделди. Андан кийин кызды сөйкөлөргө тагып, "сыргалуу кыз" деп аташкан, бул анын баш кошконунун белгиси болгон.

Ширеңке ырым-жырымдары белектерди алмашуу менен коштолуп, биримдиктин бекемделишине жана тууган-туушкандардын ортосунда достук мамиленин орношуна шарт түздү. Кыргыздар балдарынын

баш кошуусуна өзгөчө жоопкерчилик менен мамиле кылышкан. Эреже боюнча, ширеңке жасоонун алдында маалымат чогултулган кыз таандык болгон уруу тобу жөнүндө, анткени нике аркылуу жаңы туугандык мамилелер түзүлгөн (бул жерде сөөк).

Кыздын өзүнүн жана анын ата-энесинин, айрыкча энесинин физикалык жана моралдык сапаттары маанилүү болгон, кыргыз эл макалында бекеринен айтылган эмес – "эшигин курп турун ут, энесин куруп кызын ал" жана энеси – кызы жөнүндө). "Шириндик буюмдарын жасоодон баш тартуу күйөө баланы катуу кемсинтүү катары бааланган жана көп учурда топтордун узак убакытка созулган чыр-чатактарына себеп болгон."

Калим институту. Калым (калык), көптөгөн элдердин арасында кеңири жайылган көрүнүш катары, аялды сатып алууга жана сатууга боло турган жеке менчиктин башка түрлөрү менен бир катарда турган "эбегейсиз социалдык жамандык" катары кабылданат.

Ошол эле учурда, биздин күндөрдө калыңдын болушу никенин милдеттүү шарттарынын бири катары адамды анын максаты жана маңызы жөнүндө ойлонууга мажбур кылат. Калымдын табияты толук ачыла элек. Айрымдар калың – бул кызды тарбиялоого кеткен чыгымдардын ордун толтуруу деп эсептешет. Башкалардын айтымында, калың колуктунун оң сапаттарынын объективдүү чарасы катары кызмат кылат. Бул жерде Ф.Энгельстин калың никесинде аял гана эмес, эркек да жеке сапаттарына жараша эмес, өзүнүн баасын алат деген позициясын эстебей коюу мүмкүн эмес.

Дагы бирөөлөрү калыңды жубайлардын жалпы менчиги деп эсептешет. Калымды эмгекке жарамдуу үй-бүлө мүчөсүнүн жоготуусунун ордун толтуруу катары карашат. Биздин оюбузча, калыңды биринчи кезекте колуктунун жана анын жакындарына болгон сый-урматтын белгиси катары кароо керек, экинчи жагынан, калың кун эмес, анын себинин чыгымдарын кайтарып берүү болгон. Ошол эле учурда, калыңды чогултууга күйөө баланын кландык тобунун бардык мүчөлөрү катышкандыгы кызыктуу (салт боюнча өз ара кландык жардамдын түрү).

Калым колуктунун кландык тобуна төлөнүп берилген, алар өз кезегинде жамааттык күч-аракет менен себин чогултууга милдеттүү болушкан. Ошентип, калыңдын жана себтердин жамааттык коллекциясы кландык байланыштарды жана кландык ынтымакты чыңдоодо дагы бир байланыштыруучу кызмат болуп калды.

Калымдын чоңдугу күйөө баланын туугандарынын жыргалчылыгына байланыштуу болгон. Илгерки мезгилдерде калыңга мал төлөп келген, ал эми

калыңга башка баалуу нерселер кириши мүмкүн, мисалы, күмүш куймалары, мех, кездеме ж.б.

В.Я. Буганаев айткан Тянь-Шань кыргыздары хакастар сыяктуу эле тогуз баш бодо малга тогуз тогуз баш деп калың төлөгөн деген маалымат толугу менен чындыкка дал келбейт.

Биздин маалыматыбыз боюнча, "тогуз" калыңдын бир бөлүгү болгон "мучу" - белек, тогуз баш бодо малдан турган, жылкы жетектеген ("ат баштан тогуз" - тогуз, ат башы бар) жана ал үчүн арналган келиндин атасы тараптагы жакын туугандары (бир туугандар, таякелер). "Мүчө" күйөө баланын туугандарынын мүлктүк мүмкүнчүлүктөрүнө жараша бир нече тогуздан турушу мүмкүн. "Мучу" алган колуктунун туугандары, кызды сеп менен сыйлоодо өз салымдарын кошууга милдеттүү болушкан. Калымдын чоңдугу кыргыздын "Сексен жылкы, сегиз төө - септүү кыздын калыгы" деген макалында ырасталган жуп сандары ири малдан турган (сексен жылкы жана сегиз төө).

Кызы төрөлгөндө, кыргыздар "ким төрөлдү" деген суроого "кырк жылкы" (40 бээ) деп жооп бергендиги кызыктуу. Адат мыйзамдары малдын максималдуу санын чектеген эмес, ал тараптардын каалоосу боюнча аныкталган. "Манас" эпосунда Жакып жана анын эли Каныкей калыңга бодо малдын төрт түрүнүн: кой, бука, жылкы, төөлөрдүн үч жүз миң башын төлөп беришкен. Ч.Валиханов Россияга кошулуунун алдында калыңдын көлөмү жөнүндө мындай деп билдирген: «Байлардын чексиз калыңы бар: 100 жылкы,

20 кул, 10 алтын бүркүт жана 10 мылтык. Карапайым калк кыздарын арзан баада сатышат: 20 же 30 баш бодо мал.

"Кыргыздар үчүн калыңдын өлчөмү аныкталбайт жана ал келишимден көз каранды. Ошентип, Шабдан Жантаев жээни калың үчүн беш миң рубль жана 400 жылкы төлөгөн. Киргиздердин орточо абалы бар жана айрыкча ак сөөккө кирбегендер, б.а. ма-напам жана "букара" деген ат менен 50дөн 100гө чейин ар кандай мал төлөнөт, ал эми азыраак адамдар 30дан 50гө чейин, жакырлар 5тен 10га чейин төлөнөт", - деп жазган Токмок районунун башчысы А.Тализин отчет 1891-ж.

Адабияттар:

1. Нурбеков К. История государства и права Кыргызской ССР. - Бишкек, 1999. - 129 б.
2. Кадыров, В. Кыргызстан. Традиции и обычаи киргизов. - Б.: Раритет, 2005. - 56 б.
3. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. - Бишкек, 1990. - 480 б.
4. Борубашов Б.И. История государства и права Кыргызской Республики. / Учебник Т. 1. - Бишкек, 2015.
5. Дуйсенов Э.Э., Айтмамат кызы А. Специфические особенности брачно-семейных отношений в Кыргызской Республике. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2020. №. 6. С. 168-172.
6. Насбекова С.К. Регулирование брачно-семейных отношений по нормам обычного права кыргызов. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. №. 5. - С. 141-143.